

Mirnic Károly

## A NEMZETI KISEBBSÉGEK POLITIKAI ALANYISÁGA ÉS A SZUVERENITÁSOK FOGALMÁNAK VÁLSÁGA

---

„Tény, hogy a valamikori Jugoszlávia népei még mindig nem utasították el a méregpoharat, amellyel vezetőik traktálják őket.

Ha egyszer megteszik, képesek lesznek arra, hogy a demokratikus Európával együtt bekapcsolódjanak az integrációs folyamatba, amely elavulttá teszi a szuverenitás hagyományos képzetét, és hangsúlyozza a kisebbségek érdekét az egész földrészen.”

*(Laurence Eagleburger)*

### *Bevezető*

A volt szocialista országokban a nemzeti kisebbségek kollektív jogainak „látszat”-érdekképviselője volt. A választott és kinevezett érdekképviselői testületeket, végrehajtó szerveket és vezetőket a többségi nép kizárólagos politikai akarátának megfelelően választották meg vagy neveztek ki. Ebbe a kisebbségeknek nem volt és nem lehetett még csak beleszólásuk sem. A magyar vagy más kisebbséget képviselő magyar, illetve nem-magyar vezetők és politikusok kizárólag a többségi népek tartoztak felelősséggel, saját etnikumukkal szemben pedig a többségi nép akarátának végrehajtóiként szerepeltek. A látszat-érdekképviselő nem ad politikai alanyiságot a gyakorlójának. Csak a tényleges politikai alany rendelkezik igazi érdekképviselővel és ennek minden jogi intézményével. Ilyen értelemben a magyarságnak mint kisebbségnek nem volt politikai alanyisága. A veszélyeztetettségét, az eltűnését célzó intézkedéseket nem vétőzhatta meg; nem mondhatott nemet, hanem mindig a tetszését kellett kifejeznie. Eltűnése így biztosítottak látszott.

Az úgynevezett szocialista államszövetségek felbomlásával visszakerült a politikai joggyakorlatba a nemzet önrendelkezésének (szuverenitásának) elsőbbségi elve az állam szuverenitásával szemben. Egyetlen utódállam sem akarja, hogy nemzeti kisebbségei legyenek! A nemzetek önrendelkezésének (szuverenitásának) megvalósítása azonban homlokegyenest ellen-

kezik az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet által elfogadott záróokmányokkal. A szocialista államszövetségek tagköztársaságai, a nemzeti szuverenitásnak az állam szuverenítésével szembeni elsőbbségére hivatkozva, nem áttalnak hódító háborút kezdeményezni egymás ellen. Ez történik ma a volt Jugoszlávia területén. Nyilvánvaló tehát, hogy válságban van a nemzetek szuverenítésének korlátlan és osztatlan elsőbbségéről szóló elv csakúgy, mint ahogy válságba kerül általa az illető államok szuverenítése is.

A mai kelet-európai politikai helyzet sokkal rosszabb, mint 20–25 évvel ezelőtt. Akkor legalább voltak biztató jelek és új viszonyok kialakítására törekvő szándékok.

Új államjogi és állampolitikai fogalmakra van szükség, mert különben a kelet-európai országok letérnek a fejlődés útjáról, és eltorlaszolja maguk elől a kilátásokat, a távlatot. E tekintetben a nemzeti kisebbségek vissza kell hogy kapják „régii” szerepüket, s nem szabad, hogy a nemzetközi viszonyok megrontóivá váljanak, hanem a kölcsönös együttműködés szorgalmazóivá kell lenniük.

A nemzetállamokban az állam korlátlan és osztatlan szuverenítését egy nemzet gyakorolja, következőképp a nemzeti kisebbségek az államalkotó nemzet „tulajdonát” képezik. Bonyolultabb a helyzet az államszövetségekben, amelyeket több uralkodó nemzet társulásával hoztak létre. Más államokhoz való viszonyulásukban ezekben is a korlátlan és osztatlan szuverenítés elvéhez igazodtak. A tagállamok (az uralkodó nemzetek) azonban egymás között a korlátozott és osztott szuverenítés elvét alkalmazták. Ugyanakkor ha az államszövetségekben voltak nemzeti kisebbségek, azok az államszövetség, nem pedig a tagállamok „tulajdonát” képezték, illetve képezik. Úgy is viszonyultak hozzájuk, mint amelyek kezdetől fogva az államszövetség tulajdonai. Az államszövetségek fölbomlásával azonban ez a „tulajdonjog” ismét visszaszáll a tagállamokra, amelyek gyakorolják, illetve gyakorolni akarják a korlátlan és osztatlan állami szuverenítésüket, illetve nemzeti szuverenítésüket is. Minden esküdözés ellenére az államközi és politikai joggyakorlatban rendkívül nehezen alakul ki az egymásra utaltságnak, a közös megoldáskeresés nélkülözhetetlenségének tudata. A nemzeti önzést ma a kölcsönös együttműködés szükségességéről szóló hangzatos mesék mögé rejtik.

### *Az osztatlan és korlátlan szuverenítés gyakorlata*

Az európai, illetve a nemzetközi jog szentesítette az államhatárokat, az országhatárokat. Voltaképpen arról van szó, hogy tagadja a határok erőszakos módon való megváltoztatását, sőt, megváltoztathatóságát. De ugyan ki egyezne bele a békés úton történő területvesztésbe, határmódosításba? Mi következik ebből a helyzetből a nemzeti kisebbségek számára? A nemzeti kisebbségeket, amelyeket „büntetésből” valamilyen előző törté-

nelmi esemény (általában veszített háború elszakított az anyanemzetüktől, annak államától, országától, és más ország vagy állam egységes területének a részébe kényszerített, nem illeti meg az önrendelkezési jog. Ha ugyanis az önrendelkezési jogot úgy fogják fel, ahogyan ez a hagyományos jogi fogalomból kötelezően adódik, az önrendelkezés végső fokon magában foglalja az elszakadás (vagy az önkéntes társulás) jogát is. Meg kell állapítanunk, hogy ilyen állampolitikai jogokkal a nemzeti kisebbségek nem rendelkeznek, nem rendelkezhetnek. Meg vannak fosztva az állami szuverenitás jogrendszerétől és politikai intézményrendszerétől, márpedig a szuverenitás egész problematikájában ez foglalja el a központi helyet.

Ha a politikai alanyiség csakis az osztatlan és korlátlan szuverenitás jogintézményeihez és politikai intézményrendszeréhez kötődne, a nemzeti kisebbségeknek nem lehetne még önálló politikai alanyiségük sem. Elsősorban nemzetközi, külpolitikai értelemben, de belpolitikai vonatkozásban is minimális a lehetőségük megszerzésére. Az oszthatatlan és korlátlan szuverenitásból értelemszerűen következik, hogy az állampolitikai alanyiség annyira elválaszthatatlan a nemzetközi biztonságtól, egy ország uralkodó népének nemzetbiztonságától, hogy ez teljesen kizárja még a legkisebb lehetőségét is a nemzeti kisebbségek bárminemű állampolitikai alanyiségának. Ha az oszthatatlan és korlátlan szuverenitás jogintézményein nyugvó államban a nemzeti kisebbség állampolitikai alanyiséget akarna elérni, már a követelés első napján gyanússá válna, a másodikon pedig már a szeparatizmus vádjával illetnék. A korlátlan és oszthatatlan szuverenitás jogintézményein alapuló állam lehet jogállam, de a nemzeti kisebbségeknek sohasem fog politikai alanyiséget juttatni.

Nem feledkezhetünk meg azonban egy másfajta történelmi tapasztalatról. A sztálini kommunista terrorban kialakuló Szovjetunió, később Jugoszlávia és Kína az oszthatatlan és korlátlan központi állami szuverenitás gyakorlatához tartotta magát, ennek a jogintézményeire és politikai intézményrendszerére épült, mégis létrehozta a benne élő nemzetek és nemzeti kisebbségek számára a szövetségi köztársaságokat, ezek területén az autonómiákat, autonóm körzeteket, területeket stb. Az „igyekezet” a maga nemében lenyűgöző és páratlan volt az eddigi történelem folyamán. Miért hat ilyennek? Mindenekelőtt azért, mert mintha arra engedne következtetni, hogy az ilyen államszövetségben valóban minden nép és nemzeti kisebbség gyakorolhatta a maga kollektív jogait. Miként lehetséges, hogy egy államszövetség az oszthatatlan és korlátlan állami szuverenitás jogi intézményein nyugszik, ugyanakkor minden nemzete és nemzetisége élhet a maga kollektív jogaival – politikai alanyiségával? Nem fából vaskarika ez?

Ma már tudjuk, hogy nagyon leértékeljük a szovjet jogrendszerben meglévő konföderációs megoldásokat. Márpedig nélkülük ez az államszövetség is ugyanúgy robbant volna szét, felbomlása ugyanolyan ellenőrizhetetlenné és kezelhetetlenné vált volna, mint a jugoszláv államszövetségé. Ma már nem kétséges számunkra, hogy a fenti kérdésre

a feleletet éppen napjainkban adja meg a volt Szovjetunió és a volt Jugoszlávia szétesése. Ennek értelmében a terroron alapuló rendszer egész területén akarta gyakorolni az osztatlan és korlátlan állami szuverenitás valamennyi jogintézményét. Ez azonban voltaképpen sohasem sikerülhetett neki, mert ha sikerül, ezek a társadalmak nem bomlottak volna fel egykönnyen, hanem tovább fejlődtek volna abban az irányban, mint az Amerikai Egyesült Államok államszövetsége. Így elejét vehették volna, hogy a véres megoldás felé sodródjanak. Minden bizonnyal újra kell tehát írni a Szovjetunió történetét is, méltányolni kell a konföderatív elemek jelenlétét, ami megkímélte ezt az államszövetséget attól, hogy nagy gyötrelmek árán és véres megoldásoktól terhelten esse szét. Nemcsak a terror következményeit, továbbá a korlátlan és osztatlan szuverenitási törekvéseket kell számba venni, hanem a konföderatív megoldásokat is, amelyek a szovjet államban nagyobb mértékben voltak jelen, mint a jugoszlávban. Az történhetett ugyanis, hogy a központi törekvéseket évtizedeken át kijátszották, s ezek rendre megghiúsulhattak az egész jogrendszerben és politikai intézményrendszerben. Helyettük egyre jobban erősödtek a konföderációs megoldások.

Ha az osztatlan és korlátlan állami szuverenitás jogintézményének gyakorlása kizárja a nemzeti kisebbségek politikai alanyiságát, vajon milyen jellegű az a politikai rendszer, amely valamilyen formában lehetővé tenné?

A nemzeti kisebbség politikai alanyisága olyan fogalom, amelyet nehéz meghatározni, bár feltételezhető, hogy megnyilvánulása és kinyilváníthatósága nélkül a nemzeti kisebbség mint politikai közösség nem létezhet. A nemzeti kisebbség esetében a politikai alanyiság fogalmába, kifejezőségébe beleértendők értékek és tudatosság is. Ebből következően el kell jutni azoknak az értékeknek a megnevezéséig, amelyek velejárói, de azt is meg kell állapítani, mikor beszélhetünk a nemzeti kisebbségek esetében is politikai alanyiságról, és mely tényezők tagadják meglétét. Bizonyos, hogy a politikai alanyiság kifejezőségének szükségét nem minden etnikai csoport érzi egyformán, aminthogy egy és ugyanazon etnikai csoport sem igényli mindig azonos módon a különböző államformákban. Például Vajdaságban másként tekint erre a problémára a magyar, a román, a ruszin vagy a szlovák népcsoport. A titói „aranykorszakban” a magyar kisebbséget sem foglalkoztatta a politikai alanyiság, ezzel szemben ma a közéletet valamennyire is követő minden magyarban kialakult ez a szükséglet. A titói korszakban, bár uralkodó népnek számított, a vajdasági horvátságnak mégsem jutott eszébe, hogy jelentőséget tulajdonítson neki (jóllehet tudta, hogy a politikai közélet minden szintjén a szerbek viszik a szót); de ma mint kisebbség úgyszintén nagyon ragaszkodik hozzá, jelentőséget, értéket képvisel számára a politikai alanyiság.

A politikai alanyiságban alapvető értéknek számít, hogy felszínre hozta a közösségi életre való törekvést minden téren, az egymással kapcsolatba

lépés igényét, a kölcsönhatás nélkülözhetetlenségét mindenütt, ahol egy nemzeti kisebbség tagjai élnek; a nemzeti kisebbség „együtt akar élni”, egy közeletet akar kialakítani; törődik a megmaradásának anyagi és szellemi feltételeivel, ez az érzés tudatosodik benne. Érzelmileg jelentőséggel bír a kisebbség bármely tagja számára, hogy mi történik közösségével, annak közelebbi és távolabbi részeivel. A totalitárius titói rendszerben senki semmit nem érzett kisebbségi közössége mint egész iránt; kizárólag a többségi közösség felé fordult, és az ott történeteknek tulajdonított közeleti, politikai értéket és jelentőséget; a saját kisebbségi sorsát púpnak érezte a többségi közösség hátán; úgy fogta fel, hogy sorsa amannak a természetes velejárója. Ezzel ellentétes a mostani állapotból táplálkozó érzés: a kisebbség féltékenyen ragaszkodik önmaga értékeihez, vagyis közösségi kapcsolataihoz és a területéhez is, amelyen él s magát megmaradva látni szeretné. A „megmaradni a jövőben is” olyan érték, amely egyszerűen kiegyenlíti törekvéseiben a többségi közösséggel. Például amikor az ellen tiltakozik, hogy lakott területén állami utasításra újabb betelepítéseket végezzenek, és ezzel lehetetlenné tegyék a még megmaradt vagy nagy kinnal megőrzött és kialakított, úgy-ahogy a többségi közösséghez is alkalmazkodott kis közösségi kapcsolatait, minden bizonnyal egy számára közeleti, politikai értékhez ragaszkodik; a „mi is maradjunk meg” értékéhez.

Mi az, ami még értéket képvisel a nemzeti kisebbség politikai alanyiségében? Minden homogenizáló törekvése ellenére, az előző titóista korszaknak nem sikerült teljesen eltüntetnie, még a botcsinálta „nemzetek és nemzetiségek testvérisége-egysége” által sem, a kisebbség „másságának” politikai értékeit, sem a hozzájuk kapcsolódó közösségi érzéseket. Egy egész korszak akarta bebizonyítani, hogy a nemzeti kisebbségeknek csak a nyelvük más, és semmi egyébben nem különböznek. Egy egész korszak akarta elaltatni és kiölni belőlük a „másság” sokszínű valóságát: azt, hogy nemcsak az anyanyelvük más, de a kultúrájuk, a hitviláguk, a közösségi szellemük, az érzelmviláguk, a gondolkodásuk, a munkakultúrájuk is és még sok minden. Ezek olyan értékek, amelyek megjelennek a nemzeti kisebbség politikai alanyiségének mindennapi és távolabbi céljaiban. Ezekhez egyszerűen ismét közösségi érzések és politikai törekvések társulnak.

A nemzeti kisebbség nem rendelkezik saját jogrendszerrel és politikai intézményekkel – saját maga alkotta állammal. Ha nem így lenne, nem volna nemzeti kisebbség egy más nemzet államának területén, hanem maga is nemzetnek minősülne. Mivel nincs állama, nincs „területi egységhez” és függetlenséghez való joga sem. Ennek ellenére azt látjuk, hogy a vajdasági magyarság most, napjainkban is tiltakozik etnikai terének „felhígítása”, az erőszakos majorizáció, az elrendelt betelepítések ellen stb. Kiáll az önrendelkezés formái mellett. Ez azt jelenti, hogy kisebbségi léte önmagában politikai érték. Mindez arra utal, hogy nincs merev elkülönülés, mély szakadék egy nemzet és nemzeti kisebbség politikai törekvései

között. Vannak átmenetek, léteznek a különállóságnak változatai, de nagyon sok bennük a közös politikai vonás.

Korunkban az egyik legnagyobb, most érlelődő politikai felismerés az lesz, hogy nincs abszolút állami függetlenség, s hogy az államok függetlensége nagyon relatív, mert egyre jobban erősödik egymásra utaltságuk tudata. A nemzetközi és államközi gyakorlatban nincs abszolút döntési szabadság és viselkedési önkény. Jóllehet nincs merev elkülönülés a nemzeti és kisebbségi törekvések értékei között, korunkban mégis nagyon késik az a felismerés, hogy semmilyen politikai szempontból nem üdvözítő ennek tagadása. Elsősorban nem jó az államok, országok és nemzetek akadálytalan kölcsönös együttműködése és közeledése, továbbá az egymásra utaltság tudatának teljes kibontakoztatása szempontjából. Másodszorban, miért lennének, ha nem muszáj, a nemzeti kisebbségek a viszály almája? Ennek a felismerésnek a késése azt vonja magával, hogy az uralkodó nemzet a kisebbségeket továbbra is állami tulajdonnak, a maga tulajdonának tekinti, holott ugyanakkor a kisebbség anyanemzetét nem tekinti annak. Ebben nagy jogpolitikai ellentmondás rejlik. Ma már csak egy értelemben nincs korlátozva az államok önállósága: abban, hogy döntéshozatalukban nem engednek az erőszakos befolyásnak, az idegen ráhatásnak, az ellenük irányuló nyomásnak, egyáltalán az erőszaknak. Minden más tekintetben nagyon is korlátozott a döntéshozataluk. Ilyen értelemben helyzetük mintha alig különbözne a hozzájuk viszonyuló nemzeti kisebbségekéétől.

Közismert, hogy az afrikai törzsek még gondolatban sem voltak képesek és hajlandók az egymás közötti megegyezésre. Inkább választották és választják még ma is talán a vég nélküli egymás közötti harc távlatát. Ellenben belenyugodtak a felettük kiterelvényesedő gyarmati elnyomásba, mint a legkisebb rosszba. Inkább nagy engedményekre voltak képesek a gyarmatosítóval szemben, mint a legkisebb engedményre egymás iránt. Indiában is inkább közösen vállalták az angol nyelvet a középiskolai és egyetemi oktatásban, a közigazgatásban, mintsem alábbhagytak volna a törzsi ellenségeskedéssel. Nemigen valószínű, hogy térségünkben bármi is rákényszeríthetné az uralkodó nemzeteket arra, hogy engedményekre legyenek képesek a magyar és más kisebbségekkel szemben, ha ezeket a kisebbségeket anyanemzete kényszerítené ki bármi módon is. A kisebbségek egyetlen reménye az európai nemzetek közötti megegyezés lehet. Ebben az értelemben először született olyan dokumentumjavaslat, amelyben megfogalmazódott az a felismerés, hogy nagyfokú rokonság van minden kisebbségi politikai törekvésnek, illetve az államilakító nemzetek törekvéseinek értékei között. A különbségeket megfelelő módon igyekszik kibékíteni. Ez a nemzetközi okmány ma mint a lord Carrington által kidolgozott javaslat szerepel az nemzetközi jogban. Ennek a dokumentumjavaslatnak az alapja a következő: mivel a volt jugoszláv térségben élő nemzeti kisebbségeknek nincs joguk önálló állam alkotására vagy más államhoz való társulásukra, nincs joguk az egyoldalúan általuk

kinyilvánított elszakadásra sem. Ellenben éppen ezért jogot formálhatnak az autonómia minden formájára: a személyi elven alapulóra csakúgy, mint a helyi önkormányzatra és a területi (körzeti) autonómiára külön-külön és együttvéve is. Joguk van a politikai alanyiságra, amely számos közjogi testületben nyilvánulhat meg. Ha az állami szuverenitás központi magva az önálló döntéshozatal, a kisebbségi kérdés rendezéséről szóló Carrington-javaslat a nemzeti kisebbségeket bevonja minden őket közvetlenül vagy közvetve érintő döntési folyamat előkészítésébe, a döntés meghozatalába és végrehajtásának ellenőrzésébe. Ez már minőségi gyarapodás minden itt tapasztalható előző politikai gyakorlattal szemben, mert nem az osztatlan és korlátlan szuverenitás elvén alapul, hanem éppen ezzel szemben. A döntések ellenőrzését intézményesen (garanciálisan) hármastagolásává teszi. Mindenki felelős tényező a döntésmeghozatal folyamatában: a nemzeti kisebbség, az anyaországa (anyanemzete) és a befogadó állam (a befogadó nemzet).

Új jogpolitikai minőséggel állunk tehát szemben. Mint ahogyan számos megoldásban, például környezetvédelmi vagy gyártástechnikai eljárásban, ugyanígy – a politikai jog történetében először – a befogadó állam a kisebbségi kérdés megoldásában is, a nemzetközi közösség javaslatára önként korlátozza állami és nemzeti szuverenitását a kisebbségek viszonylatában. Ezért cserébe a kisebbség anyanemzetének a jóindulatát kapja abban a formában, hogy az lemond az erőszakos határmódosításról, agresszív pretenziókról, annexiós törekvésekről stb. A kisebbségek részéről cserébe kapja a tényleges lojalitást, otthon-érzetét abban az országban, ahol élnek. Természetes, hogy rendkívül nehéz jogi feladat egy olyan kódex, joggyűjtemény összeállítása, amely felismeri, előkészíti, részletesen kidolgozza és szabályozza a nemzeti kisebbség megmaradására és további fejlődésére vonatkozó normákat. Aránylag könnyű meghatározni azokat a jogokat, amelyek közvetlenül hatnak a jelenlegi állapotra. Annál nehezebb felismerni és normákká lényegíteni azokat, amelyek közvetve befolyásolják a kisebbségek jövőjét. Ilyen joggyűjtemény a mai nemzetközi jogban még nincs, de egyre közeledünk a kimunkálásához. Nyilvánvaló az is, hogy a jugoszláviai és valamennyi kelet-európai esemény, melynek folytán újabb milliós tömegek kerültek kisebbségi sorsba, elégtelenné teszi a már eddig ismert kisebbségi kérdésekkel, jogokkal érintkező megoldásokat; mindenekelőtt a megoldások politikai alapjait. Meg kell hogy újuljon a nemzetközi jog valamennyi kisebbségvédelmi vonatkozása. Nyilvánvaló a konzervativizmus és a nagy lemaradás ezen a téren. Márpedig ez fegyvert ad a mai kelet-európai nacionalista politikusok kezébe olyan értelemben, hogy mindig hivatkozhatnak a nemzetközi jog vívmányként értelmezett gyengeségeire. E gyengeségeket, joghézagokat megfellebbezhetetlen nemzetközi jogi standardoknak és normáknak kiáltják ki, s e lehetőséggel élve folytatják elnemzetlenítő politikájukat, erősítik a nacionalizmust, az uralgó nemzet pozícióit, leplezetlenül-leplezve ténykednek tovább a kisebbségek erőszakos asszimilálásán. Ebből is egyértelműen kiviláglik, a

kisebbségi joghelyzet nem tekinthető kizárólag egy állam belügyének, csak az abszolút szuverenitás doktrínájának jogi képviselői foghatják fel így.

Évtizedeken át ezen a síkon mozgott a kommunista uralkodó pártok gyakorlata is, csak más irányban: az államnemzet fantazmagóriájának irányában. A politikusok most ezen a síkon tovább haladva akarják erősíteni a nemzetállam gyakorlatát az abszolút szuverenitás jogi doktrínájának élesztgetésével. Az abszolút szuverenitás politikai hívei nem válhattak mássá, mint nacionalistákká. A kisebbségi jogállás kizárólag belügyként való kezelése egyszer már hozzájárult egy világháború kirobbantásához, manapság pedig a jugoszláviai és kelet-európai folyamatok szinte teljes kezelhetetlenségét, teljes ellenőrizhetetlenségét vonja magával. A jugoszláv jogászok és politikusok protagonisták voltak abban, hogy a kisebbségi kérdést kizárólag állami belügyként kezelték. Eszmeifuttatásukban és jogi elméleteikben szinte mindig azt bizonygatták, hogy amennyiben a kisebbségi kérdés felvetése nem állami belügy volna, akkor a korlátozott állami szuverenitásról szóló Brezsnyev-doktrína nyerne elismerést.

A megoldatlan kisebbségi problémák és a nagy hatalmi szovjet aspirációk eseményei mindig egybeestek. Ez kitűnő alkalmat adott a kártyák újbóli és újbóli megkeveréséhez, a politikai és jogi manipulációhoz. Mintha a nagy hatalmi ambíciókból meghirdetett korlátozott szuverenitásról szóló jogi doktrína (amely a katonai terjeszkedés álmának jogi kiszolgálása volt) azonos lett volna a közös igényből fakadó korlátozott szuverenitással, amely nem más, mint a kölcsönösen megállapított vagy a nemzetközi jog alapján működő mechanizmus. A jugoszláv jogászoknak és politikusoknak a mai napig mindig kapóra jött a Brezsnyev-doktrína, mert ennek tagadásával egyszersmind tagadhatták a kisebbségi kérdés létjogosultságát, a korlátozott szuverenitás elvén való megoldását. Csakhogy a Brezsnyev-doktrína tagadásával ők maguk is helyet adtak egy doktrínának: a kisebbségek „jogos”, kizárólag általuk jogszabályzott bekebelésének. A Brezsnyev-doktrína a határon túli befolyást kiszolgáló imperialista, birodalmi, a szovjet terjeszkedést megindokló elmélet volt; a jugoszláv gyakorlat a nemzetiségi kérdés megoldásában a „belső imperializmust” szolgálta: az idő múlását kívárva a jugoszláv államnemzetet akarta volna kialakítani. A kommunista vezetők ehhez olyan következetesen tartották magukat, hogy nemcsak a nemzeti kisebbségeknek, de még az államot alkotó nemzetnek sem engedték meg soha, hogy érdeklődjenek a köztársasági határokon túl élő saját szórványaik iránt (Šušter-doktrína ennek szükségletességéről). Ehelyett minden köztársaságban a párthitet terjesztették. Ez egy álmokba burkolt illúzió az új jugoszláv államnemzet megteremtéséről (új formában, új logikai-ideológiai kontextusban ugyanazt terjeszti ma Milan Panić is).

De lássuk, mi a mostani szerb vezető, Slobodan Milošević kisebbségi politikájának jogfilozófiai alapja. Amikor Szerbiáról van szó, lévén a tartományok földrajzi fogalommá változtatásával az „egységes Szerbia”

megalkotója, következetesen az osztatlan és korlátlan szuverenitás doktrínájának talaján áll. Szerinte Szerbia és a szerb nemzet tudja, mi a jó a kisebbségeknek, ergo Szerbia és a szerb nemzet kizárólagos joga a kisebbségi kérdés rendezése. De amikor arról van szó, hogyan rendezik majd a határon túli szerb kisebbségek helyzetét, teljes mértékben a korlátozott szuverenitás elméletének követője: a szerb kisebbséget valamennyi jugoszláv utódállamban továbbra is államalkotó nemzetnek akarja látni. Mivel a szerbiai állampolitikát illetően az abszolút szuverenitás híve (a szerb nemzet szuverenitását a polgárok államának szuverenitása mögé bújtatja), tőle semmilyen megoldás nem remélhető a kisebbségi kérdés megoldása tekintetében. Milošević nemcsak az államközi megoldásokat, de a teljes nemzetközi jogrendből eredő megoldásokat is rendre vissza fogja utasítani. Azzal, hogy ő kezdeményezte 1989-es szerb alkotmányt, látszólag tagadja a szerb nemzet szuverenitását, mert a polgári szuverenitást tette meg a többnemzetiségű állam alapjává, de ettől még nem fog megszűnni a szerb nemzet dominanciája, és a kisebbségek még nem nyernek politikai alanyiságot a polgári szuverenitás alapján. Felcserélheti a szerb nemzet szuverenitását a polgárok szuverenitásával és fordítva. Az alkotmány így is, úgy is de facto és de jure az abszolút, osztatlan és korlátlan állami szuverenitás alapján nyugszik, s mint olyan a kisebbségektől megtagad minden politikai alanyiságot magában az államszerkezet kialakításában és működésében, a jogi intézmények hálózatában és rendszerében.

A politikai és jogrendszer azonban e tekintetben sem következetes. Például megengedi polgárainak, hogy ne csak polgári érdekeik, hanem kizárólag nemzeti hovatartozásuk szerint is szervezkedjenek. Sőt, továbbmegy, hiszen az érvényben lévő választási törvénynek megfelelően a polgárok képviselői nemzeti pártokba és közösségekbe szerveződve is bejuthatnak a parlamentbe (például tudjuk, hogy a VMDK képviselői nem mint polgári érdekeltiségű szervezetnek, hanem mint nemzetiségi alapon szerveződő közösségnek a jelöltjei kerültek be a törvényhozásba). A készülő választási törvény ezt még inkább lehetővé teszi. Ez pedig homlokegyenest ellentétes az alkotmányban foglalt polgári eleven alapuló osztatlan és korlátlan szuverenitással.

A fenti fejtegetéssel arra kívántunk rámutatni, hogy milyen logikai bukfenceket tesz és milyen ellentmondásokba keveredik bárki is, aki a kisebbségi kérdést akár az osztatlan és korlátlan polgári, akár a szerb nemzeti szuverenitás alapelvein akarja megoldani. A megoldásra nincs remény, mint ahogy arra sincs, hogy az ilyen hozzáállás politikai eredményel kekecsegtet. Nem lehet megmaradni az osztatlan állami szuverenitás elvén sem a kisebbségi kérdés rendezésében, mert az ilyen állami értékrend sérti a kisebbség anyanemzetének érdekeit, amennyiben közvetlenül okozója lehet a kisebbség teljes eltűnésének. Egyetlen kisebbséget érintő megoldás hatása sem korlátozódik csupán a kisebbség-befogadó állam területére. Nem tartható fenn olyan állami értékrend, amelyben az állami

érdek csupán az uralkodó nemzet kielégítését szolgálja, és a kisebbség ennek az érdekkielégítésnek a tárgya.

Az 1974-ben elfogadott Tito–Kardelj-féle szövetségi, köztársasági és tartományi alkotmányok a nemzetek és a nemzetiségek „társult”, osztott szuverenitásán alapultak. Az államalkotó nemzeteket megillető elszakadási jog, a belügy, a hadügy, a külügy kivételével a nemzetek és nemzetiségek politikai alanyiságát minden más tekintetben „társították”. Tény, hogy ez a jogrend a mainál több jogot biztosított a kisebbségeknek, de a nemzeti kisebbségekből nemzetiséget csinált, s társításukkal elvette a jövőjüket. A miloševići–jovići szerb alkotmány ennél tovább megy, és nemcsak a jövőt, hanem a jelent is el akarja tőlük venni. A „társított szuverenitás” mint a nemzetek és nemzetiségek érdekeinek és jogainak az egyensúlyban tartása, közös kifejezése csak látszólagos volt. Voltaképpen de facto az államalkotó nemzetek diktálták az általuk kívánatos érdekegyensúlyt. A nemzetiségeknek ehhez csak igazodniuk kellett. A diktált jogi szubjektum azonban nem más, mint jogi objektum, amely ebben az esetben igazolja a másikat a nemzeti akaratát. A diktált jogi szubjektum valójában semmit sem fejez ki a kisebbségek jogakaratóból. Ellenkezőleg, a legnagyobb nemzet biztonságát volt hivatott szolgálni, de a „birtokos jogának” az elleplezésével. Ugyanakkor a ténylegesen uralkodó, az államalkotó nemzetek, amelyek a kisebbségeknek a „társított” szuverenitás elve alapján adományozták az alkotmányos jogokat, ezeknek még az alkotmányból eredő érvényesítését is olyan ellenőrzés alá helyezték, amely éppen arról tanúskodott, hogy ők félnek legjobban a jogok megvalósíthatóságától. A diktált jogi szubjektum tehát a valóságban a jogakarat objektumává degradálódott. Az uralkodó kommunista párt a nemzetiségek részéről még a legszegénylősebben indított kezdeményezésben is voltaképpen az uralkodó nemzeti érdekek veszélyeztetettségét vélte fölfedezni.

Ebben az időszakban a politikai tényezők ugyanannyira féltek a nemzetiségektől, mint ma a többségi lakosság. Pedig látszólag jogilag teljesen rendezték a nemzetiségek helyzetét. Ennek ellenére minden kisebbség által kifejezett akaratra paranoiás választ adtak. A nemzetközi politika területén oly módon biztosították az állam szabad ténykedését a kisebbségekkel szemben, hogy ezek anyanemzetei is valóban teljesen érdektelenné váltak és nemcsak ilyeneknek mutatkoztak a kisebbségeik sorsa iránt. Még ezt is sikerült elérni! Csakhogy ez sem változtatott a kisebbségi politikai kezdeményezéssel, a jogakarat kinyilvánításával szemben táplált félelmérzeten. Minimális volt a bizalom a kisebbségekkel szemben, pedig enélkül szinte nem lehet élni egy többnemzetiségű államközösségben. A bizalmat bénító gyanakvás váltotta fel az állam részéről. Abszurdumnak tekinthető, hogy a kisebbségek több bizalommal (hiszenkénységgel) viszonyultak a párt diktálta államnemzethez, mint a mögöttes megbúvó uralkodó nemzetek hozzájuk. A kor jogi normája, ideálja akkor valósult meg igazán, amikor a kisebbség ellenvetés nélkül kiszolgált az

abszolút államnemzeti hatalmat (a mögötte lévő uralkodó nemzetet), ha önmagát asszimiláló törekvéseket mutatott fel. Ilyen politikai és jogrendszerben tehát szó sem lehetett arról, hogy megvalósulhatott, kimutathatóvá vált volna a nemzetiségek bármilyen politikai alanyiséga. Semmilyen saját közjogi intézményhálózatot nem hozhattak létre a társult vagy társított szuverenitás elvén. Hát akkor mivel veszélyeztethette volna a kisebbségek politikai alanyiséga ezt az államnemzeti politikai rendszert? Természetesen semmivel. Ám az abszolút hatalom abszolút biztonságra törekszik, ez a képtelen ideálja. Jóllehet tudta, hogy a kisebbségek még gondolatban sem számíthattak semmilyen támogatásra anyaországuk részéről, nem szűnt a gyanakvása. A nemzetiségek de jure be voltak építve egy látszólag „kielégítő” jogrendszerbe. Az uralkodó nemzetek be akarták olvasztani magukba őket, hogy ne féljenek tőlük mint idegenektől. Ez biztosítottnak látszott. A nemzetiségek sem elleneztek a beolvadást! Az állam az uralkodó nemzeteknek ezt az óhaját sokoldalúan és minden további nélkül támogatta, de csak azzal a feltétellel, hogyha maguk is hajlandóságot mutatnak az idő múlására bízott „kölcsonös közeledésre”, a testvériség-egység alapján való egymásbamosódásra. Ha e tekintetben a kisebbség politikai alanyiséga lassító, fékező tényezőként jelenik meg, minden bizonnyal veszélyeztette volna a rendszer ideális, ideológiai céljait, s ha alanyiségének kinyilvánítása gátat vet az államnemzeti törekvések és az uralkodó nemzetek azonos síkon tartása elé, veszélyt jelenthetett volna az ideológiai célú politika számára. Mert nem a proletár internacionalizmus volt a végső cél, hanem a jugoszláv államnemzet megvalósítása.

Az állami érdek gyakran különbözik a nemzeti érdektől. A titói korszakban azonban nem tért el tőle a kisebbségi kérdésben. Az uralkodó nemzetek potenciális politikai elitje félelmében egérlyukba bújt, annyira tehetetlen és szervezetlen volt. A nemzet „népe”, a túlnyomó többségű lakosság egyöntetűen támogatta, vagy legalábbis nem ellenezte a jugoszláv államnemzet kialakulását, sem az ezen ügyködő kommunista rezsim céljait. A nemzetiségek ebbe való bevonása az elképzelés nélkülözhetetlen díszítő eleme volt. A nemzetiség valójában nem rendelkezett funkcionalitással a jogrendszerben, de ha a gyakorlatban funkcionalitást nyer, kikezdhetette volna az egész politikai rendszer stabilitását. Ha a jogrendszer alapján soha nem is nyert funkcionalitást, nyert a gyakorlatban. Amikor az albán kisebbség 1980-tól kezdve kinyilvánította politikai alanyiségét, ez nem a jogrendszer alapján ment végbe (bár őket e rendszer döntő többségüknél fogva sokkal jobban szolgálta, mint a többi kisebbséget), hanem annak ellenére. Attól a pillanattól kezdve, hogy a kisebbség politikai alanyiséga megmutatkozott, rögtön bomlasztólag hatott az egész államrendre: közelebb hozta az államalkotó nemzeteket egymáshoz, funkcionalizálta rejtett különálló céljaikat és érdekeiket. Ekkor előbújt az egérlyukból a nemzeti elit is.

Ha a titói politikai és jogrendszer nem díszítő elemnek tekinti a kisebbségi kérdést, hanem elismeri a kisebbségek politikai alanyiségát

közjogilag, ha nem helyezi állambiztonsági ellenőrzés alá az alkotmányban is megfogalmazott kisebbségi egyénre vonatkozó összes jogokat – mostani eltűnése sokkal fájdalommentesebb lett volna. A rendszer akkor is letűnt volna (mert képtelen volt a termelőerők fejlesztésére), de nem egy vértengerben úszó etnikai beháború közepette, hanem a gyors kompromisszumok megvalósításának útján. A kommunizmus összeegyeztethetetlen a gyakorlatban a megosztott és korlátolt szuverenitás alapelveivel. Nem ismeri el az autochton döntéshozatalt – különösen a nemzeti kérdésben.

*A nemzeti kisebbségek politikai alanyiségában rejlő gyengeségek társadalmi okai*

A magyar nemzeti kisebbség politikai alanyiségének megnyilatkozását elmarasztaló társadalmi és eszmei tényezők befolyásolják. A magyarság értelmiségét többször is kiirtották vagy elűzték. Polgársága úgyszólván alig volt. 1918 óta a tőkés vállalkozás lehetőségét vagy szűken mérték neki, vagy teljesen megfosztották tőle. 1945-től kezdve az anyaországgal kiépített szellemi kapcsolatait egészen leépítették; 1956 után kismértékben lehetővé tették. Csak nyomokban lelhetők fel a polgári gondolkodás hagyományai, a polgári önállóságra törekvés, a függetlenségre vágyás kultusza; ha mégis létezett, de szinte kizárólag a paraszti-kisiparosi piacgazdálkodás lehetőségeiből táplálkozott. A politikai alanyiség kinyilváníthatóságára két vesztés háború súlya is ránehezedett. Az a terület, ahol a magyarság túlnyomó többsége él, ütköző zónának számított a szovjet nagyhatalmi befolyással szemben; ez is az abszolút alázatosság és hűség kimutatására kötelezte a magyar kisebbséget; ami ebben az esetben nem is esett nehezebbre – de történelmileg időkiesést okozott. A magyarországi befolyástól ugyan sohasem féltették (Jugoszláviában jóval magasabb volt az életszínvonal, mint Magyarországon), de a többségieket kínozták az alacsonyabbrendűségi érzés, a valamikori vagy a potenciális magyar kulturális újjászületés és civilizációs fellendülés veszélyétől való félelem. Ezért a magyarokat mindenkor úgy mutatták be, és a magyar kisebbségnek is úgy kellett elfogadnia önmagát, mint kizárólag hódításra törekvő népet. Azután, hogy a németeket kiirtották, száműzték és kiköltöztették, két nagyobb kisebbség maradt az államban: az albán és a magyar, mint idegen test ebben a délszláv térségben. Ezeknek eltérő kultúrája, hitvilága, vallása, létminősége stb. félelmet gerjesztett az egyszerű többségi emberekben.

Másrészt a jugoszláv kommunista rendszer annyiban kedvezett a magyarságnak, hogy elismerte rendkívül fejlett munkásmozgalmi hagyományait, a magyar ember termelésbeli szervezethezességét, szorgalmát és munkakultúráját. Vezető funkciókba nem engedte, s ha engedte, úgy másod- és harmadosztályú vezetői székeket foglalhattak el. E tekintetben

is az elismerés inkább pártjellegű volt, s nem terjedt el köztudatként az uralkodó nép minden rétegében.

Nagyon nehéz dolog a nemzeti azonosság tudatát ápolni, a politikai alanyiságot kinyilvánítani egy olyan földrajzi térségben, amely állandó bevándorlási és kolonizációs terület; ahol az emberek nem tudnak egymás múltjáról, hagyományairól semmit, s ebből kifolyólag nagyfokú a bizalmatlanság is egymás történelme iránt. Ráadásul dicsőségtől ittas, rengeteg anyagi előjoghhoz szokott harcos népek özönlötték el a térséget.

A nemzeti kisebbségek politikai alanyiségének kinyilvánítása megtorpan az állandóan hangos és harciasan fenyegetőző utcai és a nagyszerb nacionalizmus szerteágazó és többszintű politikai szervezettsége láttán.

Az előző rendszernek a jugoszlávságba való beolvadás szükségességére apelláló jelszavai, pártleckék, tanleckék, hegyi beszédek és példabeszédek, ösztökélések, bátorítások valóságos paradicsomi-szanatóriumi állapotnak és a legjobb szándéknak tűnnek a jelenlegi helyzethez képest. Sok magyar, nemcsak azok, akik kiszolgálták a kommunista titói rezsimit vezető beosztásúakként, hanem azok is, akiket abban a korszakban békén hagytak, ma csaknem visszasírja az előző rendszert „toleranciája” miatt. Nem baj, hogy nem igazi forrásból táplálkozott, nem baj, hogy dirigált tolerancia volt – hangoztatják –, az a fő, hogy tolerancia volt.

A politikai alanyiség tudatos célt, kezdeményezőkézséget és szervezőképességet jelent egy olyan tevékenység folyamatossá tételében, amely az önmegtartást szolgálja.

Mindenki számára egyértelmű volt, hogy a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban senki nem nyilváníthatta ki politikai alanyiságát nemzeti alapon. Ha valaki mégis kimutatta, az semmi esetre sem lehetett nemzeti kisebbség, hanem csakis valamely államalkotó nemzet – de az is csak egy bizonyos fokig. A rendszer az alkotmánytól kezdve rengeteg olyan okmányt gyártott az ideológiai iparban, amely a fából vaskarika megoldásait népszerűsítette: a nemzetiség ne legyen nemzeti kisebbség, mert különben tudatosodna benne, hogy van anyaországa, s anyanemzetének egy részét alkotja, úgy legyen tehát nemzetiség, hogy kizárólag az államberendezést, a rezsimit szeresse, egy olyan államhoz kötődjön érzelmileg, amelynek nincs semmilyen nemzeti hagyománya és történelmi múltja. Ebben a rendszerben a kisebbség megmaradására irányuló politikai törekvés és a politikai alanyiság ugyanilyen célú kinyilvánítása nem erénynek, hanem bűnnek számított, amit üldözni kellett, és kegyetlenül üldöztek is: börtönnel, erkölcsi lejáratással, az emberi jogok megvonásával, az emberi lehetőségek elsüllyesztésével.

Jugoszláviának mint államnemzeti tákolmánynak a fennmaradása kizárólag attól függött, hogy milyen mértékben tudja elfojtani a nemzeteket és nemzetiségek politikai alanyiségének kinyilvánítását; milyen mértékben fog sikerülni a homogenizálás jugoszláv államnemzeti szinten. Az öngazgatási szocializmus építése volt az a jelige, amellyel a közös élet lehetőségét akarták megcsillantani. Lényege a termelőeszközök társadal-

mi (senki és mindenki) tulajdona volt, a munkások részvétele az irányítás minden szintjén, a vezetés és az irányítás fogalmának megtévesztő elegyítése, a szociális és biztonsági jogok kollektív alapon történő biztosítása (ami ellentmond önmagának). A történelmi fejlődést a feje tetejére állították. (Ebben a tükörben szemlélve úgy tűnhetne, hogy Anglia, Franciaország vagy az USA csakis azért jött létre, hogy fejlessze a tőkés társadalmat, és ezzel a történelme be is fejeződjön.) A kommunista vezetők politikai és jogrendszerüket, államberendezésüket 1948 után valójában többé nem féltették a külső agressziótól (nem is volt rá okuk), hanem a belső erőviszonyok felbomlásától, a „belső rozsdásodástól” tartottak. Félelmük, amint a mostani események igazolják is, nem volt alaptalan. Ami erőszakos úton jön létre, azt csakis erőszakkal lehet fenntartani. A kommunista pártvezetés a hadsereget állandóan erősítette és korszerűsítette. Végül is, nem lévén külső ellenség, könnyű szívvel adta áldását arra, hogy a nagyszerb állami törekvések vegyék át a vezetését, és használják fel a többi délszláv nép elleni etnikai beháborúban és a kisebbségek ellen. Ezután már könnyen ment a nem-szerb városok elpusztítása, néhánynak a teljes megsemmisítése is.

### *A polgári szuverenitás és a kisebbségi politikai alanyiség viszonya*

Térjünk át a jelenlegi szerb alkotmány rövid elemzésére. Vitathatatlanul a polgári szuverenitáson alapul. A polgári jogok és értékek védelme köré összpontosítja normáit. Milyen okok készítették az alkotmány alkotóit ezekre a megoldásokra?

1. A kis Jugoszláviában a szerb nép magára maradt a nemzeti kisebbségekkel szemben. Eddig a szerb kommunisták számíthattak a többi államalkotó nép kommunistáinak segítségére, de ez többé már nem várható. A párt lejáratta magát, teljesen kompromittálódott a politikai megoldások kikényszerítésében, a nemzeti kisebbségek megfigyelmezésében, asszimiláló törekvéseiben, és végleg eltűnt a történelem süllyesztőjében.

2. Ha eddig a többségi nép magához tudta édesgetni a kisebbségeket munkásmozgalmi hagyományaik színlelt felmagasztalásával, az új piaczgazdasági és politikai követelmények és körülmények között ez lehetetlenné vált. Mint rendszerváltozáskor gyakran megesik, most is az történt, hogy az ellenőrizetlen balra tolódás után bekövetkezett az ellenőrizetlen, a végeletekig terjedő jobbra tolódás – egészen a nagyszerb nacionalizmus imádatáig. Ebben a helyzetben (a nagy akarásban) a szerbség még a saját haladó munkásmozgalmi hagyományait is megtagadta, igyekszik nem észrevenni. A szerb állam menti a menthetőt, és nem törődik a következményekkel. Csakhogy többé semmilyen ideológiai mézesmadzaggal nem lehet a kisebbségeket megtéveszteni. Magas életszínvonalat (az anyaországnál nagyobb) nem tud nyújtani. Ez lenne a legerősebb kötőfék, de

erre a következő évtizedben, sőt valószínűleg azután sem lesz már mód. A hitegetésnek, az ámításnak nagyon leszűkültek a lehetőségei. Az egész társadalom egy anticivilizációs és antikulturális zuhanásban van. Nincs ígérnivalója a jövő számára.

3. A kommunista pártnak megvoltak a biztos emberei a kisebbségek soraiban. Ezek ugyanolyan megbízhatóknak számítottak, mint a szerb, a horvát, a szlovén kommunisták. De lehet, hogy még hithűbbeknek és odaadóbbaknak is. Ma viszont olyan helyzet adódott, amelyben jószerint valamennyi megalakult párt leplezi nagyszerb nemzeti törekvéseit, céljait és érdekeit (köztük van az újonnan alakuló kommunista és szociáldemokrata párt is). Ezek támogatását balgaság volna a nemzeti kisebbségektől remélni. Az említett pártoknak nincs megbízható, kipróbált politikájuk a nemzeti kisebbségekkel szemben. Egy-két ember kivételével egyik pártnak sincs nemzeti kisebbségi tagja. Nemcsak azért, mert a kisebbségi tart saját etnikumának megvetésétől és a kitaszítottságtól, hanem azért is, mert őszintén meg van róla győződve, hogy ott nincs keresnivalója. A kommunista párthoz az ideológia vonzotta – az új világrend ígérete; a mostani pártokban nincs számára semmi vonzó – mind felsorakoztak a nagyszerb nacionalizmus zászlaja alá. Nincs nyomorultabb figura annál a néhány kisebbségi politikusnál, aki a nagyszerb nemzeti programot magasztalja.

4. A szerb jogi iskola francia jogi hagyományokon fejlődött ki még a XIX. század végén. Ez a jogi iskola mindig az osztatlan és egységes polgári szuverenitás, a többségi demokrácia, a többségi szuverenitás tanítását vallotta. Ettől nem térhetett volna el, ha akart volna is, hiszen senki sem tagadja meg a hagyományokat.

Ez a jogi tantétel kitűnően bevált, és nagyszerűen alkalmazható az egynemzetű államokban, mint amilyen Franciaország (a franciák bevándoroltaknak tartják azt a hat-hét millió arabot, aki az országban él). Hitvallói úgy tesznek, mintha nem is nemzeti államot növesztene, gyarapítana, hanem egy valamiféle egyetemes nemzeti jelleg nélküli államot. Az alkotmány megfogalmazója úgyis tudja, hogy ez nem így van, és ennyi elegendő. Az alkotmányban nem kell hogy helyet kapjon.

A polgári szuverenitásnak mint jogi-politikai elvnek a kizárólagos alkalmazása, az alkotmány alapelvvé tétele azzal a veszéllyel jár, hogy nem azt az eredményt adja egy többnemzetiségű országban, mint az egynemzetiségűben. Az a valóság, amelyben ismételten felszínre bukkannak a nemzeti kisebbség kollektív jogai, semmi esetre sincsen nacionalizmussal „szennyezve”. Az erre irányuló törekvések nem abból erednek, hogy a nacionalista beállítottságú intellektüelek megmérgezik a köztudatot, hanem abból, hogy egy közösség létezik, és amíg fennáll, létezésének értelmét abban látja, hogy a jövőben is megmaradjon és fejlődjön.

A polgári szuverenitás elvének egyedüli elismerése és alkalmazása a szőnyeg alá söpri az etnikai és nemzeti kisebbségek jogait, de azok állandóan kikandikálnak, olykor elő is bújnak. Ennek a jogi-politikai tanításnak a hívei úgy tesznek, mintha az államban nem is volnának más

etnikai és nemzeti kisebbségek, holott a valóságban igenis léteznek. Ha a polgár csupán polgár volna, minden bizonnyal az egész eddigi történelmi fejlődés úgy lenne értelmezhető, mintha mindaz, ami eddig történt, vagyis az eddigi történelmi fejlődés a polgárrá válásban beteljesülne és be is fejeződne. Az ilyen szemlélet abszurdum, mert a fejlődés a polgárosodással sem fog beteljesülni, sem befejeződni. A távoli jövőben is lesznek nyelvükben és etnikai adottságaikban és társulásukban különböző emberek. Az etnikai adottságokhoz a távoli jövőben is fognak kötődni bizonyos kollektív érzések és társulási igények; elkerülhetetlen, hogy bizonyos jogok is fűződjenek hozzájuk. Az etnikai és nemzeti sajátosságok és jellegzetességek talán a legtartósabbak; több társadalmi formációt összekötnek és ezeken keresztül hatnak.

Annál inkább így van ez ma. Elképzelhető, hogy a polgári állam intézményei a kisebbségi jogok szavatolása nélkül is működőképesek, a társadalom mégis paralizálódhat a fejlődés útján. Az etnikai másság kinyilvánítása, a kollektív jogok rendezése nélkül a társadalom soha nem lesz igazán szabad, és nem haladhat a gyors fejlődés útján. Etnikai és nemzetiségi okokból kifolyólag bekövetkezhet a stagnálás, ami lehetetlenné teheti az államhatalmi szervek munkáját is. A legtökéletesebb polgári jogok gyakorlása közepette is megjelenhet az etnikai „nosztalgia” kollektív érzése, amely ha az elnyomásból fakad, vissza fogja vetni a társadalmat fejlődésében. S végül, tudni kell, hogy a polgári szuverenitás elvének egyedüli alkalmazásával, akármennyire is igyekeznek, nem lehet többé biztosítani az országban, az államban az uralkodó nemzet végleges és tartós dominanciáját sem. Ha így akarnak „végére járni a kisebbségi kérdésnek”, akkor nem szabad megfeledkezni arról, hogy az uralkodó nemzetben sem lesz többé már meg az az asszimiláló erő, amely megvolt az önigazgatású szocialista társadalomban, a testvériség-egységen alapuló jugoszlávizmusban. A többségi nemzet elveszíti a kisebbségekkel való együttműködéshez szükséges vonzerőt és bizalmat. Noha a polgári szuverenitás elvének abszolutizálásával is meg lehet semmisíteni a nemzeti kisebbségeket (kohéziós, közösségösszetartó erejüket és „védekező” nacionalizmusukat), ez a politika szempontjából irreális tett. A politikának ugyanis az a célja, hogy követőkre leljen, vele együttműködőkre és szövetségesekre találjon. Sokkal inkább célja kellene hogy legyen a kisebbségek „magához édesgetése”. Ez azonban lehetetlenség, ha kizárólag a polgári szuverenitás elvéhez ragaszkodik.

A polgári szuverenitásból nem lesz semmi, ha a valóságban állandóan kételkednek benne, márpedig ez fog történni, hiszen a soknemzetiségű országban nemcsak homogenizált polgárok, vagy esetleg csoport- és osztályérdekeltség szerint tagozódott polgárok élnek, hanem uralkodó etnikum-nemzet és kisebbségek is.

A polgári szuverenitás, amelyet állandóan és tartósan meg fog kérdőjelezni akár az uralkodó nemzet, mert mindig veszélyt lát a kisebbségekben, akár a kisebbség, mert ez is mindig félelemre lát okot az uralkodó nemzet

célkitűzéseiben, a valóságban nem létezik. A valóságban mindig az uralkodó etnikum, a nemzet szuverenitása fogja helyettesíteni.

A polgári szuverenitás elvére hivatkozva az uralkodó nemzet számtalan módon igyekszik biztosítani a saját kollektív jogait, a kisebbség ugyanezen jogait pedig mellőzi. Közben egyre jobban fog félni a kisebbségektől, mint ezek tőle. Tévedésnek esik áldozatul, hogy lebecsüli a kisebbségek „politikai erejét”, leértékeli lehetséges politikai alanyiségüket. A kisebbségi életben és közéletben vannak olyan erkölcsi értékek, amelyek a kisebbséget ellenállóvá tehetik a polgári szuverenitás trójai falovában becsmépzett nagynemzeti hegemoniával szemben. A kisebbségek megmaradásának kérdését jobb lenne az időre bízni. Maradjanak meg mindaddig, amíg képesek közösségi életük megszervezésére. Ebben érzékké az országnak, az államnak, az uralkodó nemzetnek a támogatását. A társadalom – alapuljon az állam akár a polgári szuverenitás elvén – ki fog merülni, bele fog fáradni a kisebbségivel vívott politikai csatározásba, ha állandóan a megoldatlan, de újra meg újra felbukkanó nemzetiségi-kisebbségi kérdéssel kell bibelődnie. Figyelmét képtelen lesz a komoly gazdasági és kulturális kérdésekre fordítani. Az alkotóképesség, a figyelem nem a társadalom számos égető kérdésének megoldására fog összpontosulni, hanem a rendezetlen kisebbségi helyzetre. A társadalom ilyen irányú állandó mozgósíttottsága a gyakorlatban teljes ellentétben áll a szuverenitás elvével. Mivel ez az elv nem alkalmazható mindenkor és mindenre maradéktalanul, kizárólagos szorgalmazása nem várt következményekkel jár. Még az őszinte vágyat és törekvést, a polgári értékek és jogok melletti kiállást is meg fogják így hazudolni. A társadalom minden része becsapottnak fogja érezni magát.

Mint ismeretes, az alapvető polgári jogok tárába tartozik az egyénnek a szabadon megválasztott etnikai, faji és vallási hovatartozása. Ez egy maradéktalan és osztatlan elv, kizárólag az egyént érinti, az egyes embert fejezi ki jogi vonatkozásban. Ha azonban ebbe az elvbe belemagyarázzák, hogy nem zárja ki a nemzeti kisebbségeknek az államban, a társadalomban való kollektív szervezkedését és kollektív jogait sem, voltaképpen „beszennyezik” egy más elvnek a létjogosultságával. Ezt attól függően teszik, hogy milyenek a pillanatnyi érdekek. Ezért kezdettől fogva elsőrendű jelentőségű lenne, hogy a két elvet „elvhűen” alkalmazzák, és ismerjék el alkotmányos jognak; hogy ne függjön az uralkodó nép esetleges megszorítotttságától. Nélkülözhetetlen az elvek tisztázása és kifejtése az alkotmányban és az egész jogrendszerben. A valóságban egyetlen elvnek az alkalmazása meghazudtolhatja magát a valóságot, és lehetlenné teszi az illető elvnek az alkalmazását is. Tehát a politikai és jogalkotási gyakorlatban nélkülözhetetlen a *szükséges elvek* „elvhű”, módszereiben emberséges működtetése, hogy a joggyakorlatban az érvényesüljön, amit akarunk, s ne kelljen az egyik elvet a másikkal „szennyezni”, ne kelljen semmit beléjük magyarázni, az egyik elv tartalmából a másikba

„átönteni egy kicsit” – ahogy az érdekeknek megfelel. De most éppen ez történik a kisebbséget érintő jogalkotásban és a kisebbségi politikában.

Az előzőkből világosan kitűnik, hogy egy soknemzetiségű országban, mint amilyen Kis-Jugoszlávia, az abszolút és osztatlan polgári szuverenitás alapján nem lehet nemzeti „egységet” építeni, szemben minden egy nemzetiségű országgal, ahol eleve adva van. A polgári szuverenitásnak tisztán egységteremtőként való értelmezése suba alá rejti a nemzeti kisebbségek asszimilációját. Ez nem kecsegtet eredménnyel, mert csak a nemzetek és nemzeti kisebbségek teljes egyenjogúsága, kollektivitásuk egyenjogúsítása hozhatja magával a teljes polgári szuverenitást a politikai rendszerben és az egész társadalomban. Mégis szinte minden uralkodó és ellenzéki párt kórusban zengi, hogy a kisebbségi kérdés rendezése a „mi belügyünk”. Ebből az következik, hogy csak látszólag ismerik el a nemzetközi jog idevágó normáit, hogy a nemzetközi jog ellenére sem tartják magukat a korlátlan szuverenitás elvéhez a kisebbségi kérdés rendezésében. Ha elismernék, hogy ezeket a jogokat a nemzetközi jognak megfelelően kell rendezni, az eleve kizárná e kérdés „belügyi” voltát. A továbbiakban tehát tarthatatlanok lennének az eddig jól ismert „fából vaskarika” megoldások. A lehetőségeket éppen azzal akarják leépíteni, hogy a nemzetközi jog rendelkezéseihez hozzáadják „sajátosságainkat”, illetve a nemzetközi jogot sajátosan értelmezik. Rejtegetett politikai szándékú, ám nagyon is tudatos hozzáállásról van szó. A „balkáni furfang” azonnal felszínre bukkan, mihelyt mód nyílik a nemzetközi jog „plasztikus” és még inkább elégtelen megoldásai által kínált lehetőségek kihasználására a „magunk nemzeti érdekében”. Ismeretes előttünk, hogy a nemzetközi jog kisebbségvédelmi rendelkezéseit egy olyan Nyugat-Európa fogalmazta meg, ahol nincsenek jelentős számú kisebbségek, inkább bevándorlási problémák vannak. A bevándorlók nem élvezhetik a kisebbségi jogokat:

1. vagy azért, mert nem volt, vagy azért, mert nincs történelmi múltjuk;

2. vagy nem is lesz, vagy nem is lehet történelmi múltjuk, mert bevándorlásuk a történelmi időtől teljesen független és szervezetlen, elhelyezkedésük földrajzi értelemben is meghatározatlan stb. Ezekbe a gyengeségekbe kapaszkodnak a mi „jogértelmezőink”, s a nemzetközi jogban a kisebbségekre vonatkozóan már kidolgozott és ismert rendelkezéseket tudatosan leszűkítik azokra a jogokra, amelyek jószerint csak a bevándorlókat illetik meg (ezek pedig az egyes ember polgári jogai). Ilyenformán még a nemzeti kisebbségek önszerveződésére (ennek állami elősegítésére) irányuló enyhe követelést is elutasítják. Végtére is jogalapot csinálnak ahhoz, hogy a kisebbségvédelem a megtűrt kisebbségek politikájává váljon. A kisebbségeket olyan náthának fogják fel, amelyet el kell viselni mindaddig, amíg nem múlik el önmagától.

Mindez arra utal, hogy a kisebbségi kérdésben, a jogok biztosításában nem az ország akar alkalmazkodni a nemzetközi jog kisebbségvédelmi

rendelkezéseihez és normáihoz, hanem azokat akarja magához, nagyszemélyi törekvéseihez igazítani. E tekintetben továbbra is „autothton” és „specifikus” úton kíván járni, és még a legjobb, a mások által már régen elfogadott megoldásokat is úgy fogja alkalmazni, ahogy az államnemzeti érdekeknek megfelelően átértelke. Természetes, hogy ez a jogpolitika a jövőben sem lesz érdekelt a nemzetközi jog kisebbségi normáinak a tökéletesítésében, hanem éppen ellenük fog szegülni, amikor csak teheti. Ha a nemzetközi viszonyokban a kisebbségekről esik szó, mindig a szubverziót, az állami szuverenitás megsértését fogja feltételezni. Állandóan a nemzeti függetlenségért fog aggódni, holott ez az alkotmányban foglalt polgári szuverenitás elvén nyugszik. Nemzeti függetlenségét képtelen lesz beépíteni a nemzetközi biztonsági rendszerbe, mert ettől is veszélyeztetettnak véli politikai rendszerét, amely állítólag a polgári érdekek szolgálatában áll. Ez az államrendszer folyton rettegni fog a benne levő „másságtól”, de a nemzetközi közösség fejlődésétől is. A másság kinyilvánítására való törekvést, a radikális kisebbségi követeléseket úgy fogja fel, mint más országoknak (a nemzeti kisebbségek anyaországainak) területi aspirációját. A kisebbségektől unos-untalan a lojalitás hangoztatását követeli meg, s az ország területi épségére és függetlenségének megőrzésére való felelősséget fogja elvárni. A félelem továbbra is irányító erejű lesz.

A helyzet akkor változhat, ha az uralkodó nemzet nemcsak elfogadja a nemzetközi jog kisebbségvédelmi normáit és mércéit, hanem tovább igyekszik őket bővíteni és fejleszteni. Ehhez azonban az is szükséges, hogy ne csak a polgári jogok szuverenitásán, hanem a nemzetek és nemzeti kisebbségek egyenjogúságán alapuló társadalmat építsék. Az előző rendszer elenyészően kevés jó oldalát át kell menteni az új rendszerbe, és úgy kell újabb lépést tenni a fejlődés útján. A nemzeti kérdésben a végletek elvtelenségek.

Végső következtetésként az alapvető igényként azt állapítjuk meg, hogy ha a politikában valóban le akarnak mondani a kisebbségek asszimilációjáról, le kell mondani az asszimiláció jogának az alkotmányban és az egész jogrendszerben való bebiztosításáról is. Szükségessé válik a polgári szuverenitásról, illetve a nemzet és a nemzeti kisebbségek teljes jogegyenlőségéről szóló elvnek az összehangolása, majd az alkotmányba és az egész jogrendszerbe való iktatása. Ez annyit jelent, hogy a nemzeti kisebbségeknek lehetővé kell tenni kollektív jogaik érvényesítését közjogi testületeik révén – ahogyan ezt a Carrington-féle dokumentum is javasolja.

Minden más csak a nemzeti kisebbségek asszimilálására teremt jogalapot az alkotmányban és az egész jogrendszerben. Természetesen az állam így is fennmaradhat, de képtelen lesz gyors fejlődésre. A politikában is, mint a businessben, az idő a legnagyobb érték. Ha az állam fejlődésképtelen lesz, vagy ha a fejlődésben lemarad a többi országhoz képest, az uralkodó nemzet fogja a legnagyobb kárát látni a kisebbségi kérdés

rendezetlenségének. Ha nem veszi észre a gyors fejlődéshez vezető utat, a szinte önmagukat kínáló lehetőségeket, akkor magára vessen. Az utolsó hely Európában biztosítva lesz számára.

A régiók Európájában a „jogos”, erőszakos asszimilációnak meg kell hátrálnia. A kisebbségek közjogi alanyiságot fognak kapni. Ennek lényege a „vétó”, az ellenállás mindazzal szemben, ami nemzeti azonosságtudatukat meg akarja semmisíteni. Ha a többségek eddig az erőszakos asszimilációhoz adták meg a szükséges alkotmányos keretet, és belefoglalták jogrendszerükbe, a régiók Európájában rövidesen kollektív jogokat, politikai alanyiságot és közjogi intézményeket és testületeket fognak adni a kisebbségeknek, hogy megmaradásukat és fejlődésüket elősegítsék. Ez a folyamat aligha állítható meg.

Az erőszakos asszimiláció nem más, mint a politikai intézkedésekkel és a jogrendszerbe belefoglalt megoldásokkal előkészített és irányított folyamat. A régiók Európa nem készíti elő, nem határolja be az etnikai folyamatokat, hiszen ezek állandóan változnak. A mozgások, változások háttérben kevesebb államhatalmi és terjeszkedési megfontolás fog meghúzódni. Ennek folytán kiiktatódik a „jogos” erőszakos asszimiláció, s helyébe a változások, a szabad, akadálytalan, gazdasági, ipari, kereskedelmi együttműködés és a vállalkozások lépnek. Ez már sokkal több reményt ad a nemzetiségek megmaradásához, mint minden eddigi rendelkezés együttvéve. A legkisebb etnikumok is, amelyek nyitottan viszonyultak a termelés állandó korszerűsödéséhez, túléltek a középkort, és több száz éve gyarapodnak. Amelyek erre képtelenek voltak, eltűntek. Történhet-e ez másként a régiók Európájában? Aligha. A megmaradásnak ma is, sőt ma inkább, még egy új lehetőség áll a rendelkezésére: ez pedig a termelés tudományos alapokon előkészített fejlesztése. Aki ezt a lehetőséget megragadja, meg fog maradni.

### *Rezime*

#### Politički subjektivitet nacionalnih manjina i kriza pojma suvereniteta

U uvodnom delu svog rada autor navodi probleme interesnog organizovanja manjina u bivšim socijalističkim sistemima koje je bilo samo prividno reprezentovanje njihovih stvarnih potreba. Posle raspada real socijalizma i federativnih struktura u njima, postavlja se pitanje suvereniteta. Naime, apsolutni suverenitet ne bi dozvoljavao manjinama nikakvu formu političkog subjektiviteta. Jedna od najbitnijih spoznaja naše epohe je spoznaja o tome da ne postoji apsolutna državna nezavisnost, da je suverenost relativna jer se sve više jača upućenost jednih na druge. U tome će jugoslovenska kriza odigrati ključnu ulogu: ona će možda posredovati obnovu međunarodne pravne zaštite manjina. Autor detaljno analizira ove probleme u Jugoslaviji u svetlu sedamdesetih godina ali i u svetlu današnjice. Poseban odeljak posvećuje razlozima slabosti političkog subjektiviteta nacionalnih manjina kao i odnosu građanske suverenosti i političkog subjektiviteta manjina. On smatra ekskluzivnim priznanje da građanska suverenost ne vodi računa o pravima nacionalnih manjina jer projektuje homogeno društvo u kojem se mogu

odobriti samo određene razlike. Vladajuća nacija može bilo kada pozivajući se na građansku suverenost obezbeđivati svoja kolektivna prava ali i negirati specifična prava nacionalnih manjina. Neophodna je sinteza načela građanske suverenosti i načela pravnog izjednačavanja nacije i nacionalnih manjina u ustavu i u celokupnom pravnom sistemu. Ovo zahteva ostvarivanje kolektivnih prava u javnopravnim telima.

### *Summary*

## **The Political Subjectivity of National-minorities and the Crisis of the Notion of Sovereignty**

In the introductory part the author specifies the problems of the interest organization of minorities under the former socialist regimes which, in fact, was only a superficial representation of their real needs. After the collapse of the real-socialism and federal structures the question of sovereignty became a major issue. Namely, absolute sovereignty would not assure the minorities any form of political subjectivity. One of the fundamental realizations of our epoch is the recognition that absolute stately independence does not exist, that sovereignty is relative, because there is a growing interdependence. This is where the Yugoslav crisis is going to play a key role: it might open up the question of international legal protection of minorities. The author gives detailed analysis of the problem in Yugoslavia in the light of the seventies as well as of today. A special chapter deals with the causes of the weaknesses of the political subjectivity of national minorities as well as with the correlation between the civic sovereignty and political sovereignty of the minorities. He considers it to be an exclusive acknowledgement that civil sovereignty does not pay any attention to the rights of minorities because it projects a homogenous society in which only particular differences could be acknowledged. The ruling nation can always, by referring to the sovereignty of its citizens, protect their collective rights but also negate the specific rights of the minorities. The synthesis between the principles of sovereignty of citizens and the principles of legal equality of nations and minorities in the constitution and the whole legal system is an imperative necessity. This requires the realization of collective rights in the institutions of public law.